

ראשית כל, הניצולים נעלמים ואיתם העדות החיה. הרב פסח שינדלר, שהיה חבר בוועדה שלנו, הוא ניצול שואה. פרופ' אביגדור שנאן – מחבר המגילה – הוא בן ואחיין של ניצולי שואה. ד"ר ג'ורג' סברן הוא חתן של ניצולי שואה. אני אחיין של ניצולי שואה. אבל בעוד דור אחד, כבר לא יישארו ניצולים ובני ניצולים להעיד על מה שקרה. עלינו לקבוע את דפוסי ההנצחה כשעדיין יש קשר חי לניצולים.

שנית, כאמור לעיל, אירוע היסטורי נזכר ביהדות רק אם הוא מעוגן בפולחן דתי. הדלקת שש משואות ברחבת "יד ושם" על ידי ניצולים היא פולחן משמעותי, אבל האם היא תחזיק מעמד כשאין עוד ניצולים בחיים?

ברור שבמדינת ישראל, יום השואה הוא אכן יום זכרון לאומי, ואזרחי המדינה מתייחסים ליום השואה במלוא הרצינות. הכל, מילדי בית הספר ועד שדרני הרדיו והטלוויזיה, מדברים על השואה, ורבים נוסעים במיוחד ל"יד ושם" ולמוזיאונים אחרים. אבל כמעט כל המנהגים האלה נושאים אופי חילוני או לאומי. יום השואה בישראל חסר כל מימד דתי. אין עושים שום ניסיון רציני להתמודד עם השאלות הדתיות והתיאולוגיות שהשואה מעלה. יתר על כן, אין מקיימים שום טקסים דתיים מיוחדים ואין שום תוספת לתפילות היום. כלומר, מבחינה דתית וליטורגית, יום השואה בישראל הוא יום של "עסקים כרגיל".

המצב בגולה גרוע אף יותר. יהודים רבים בגולה לא שמעו מעולם על יום השואה, ואפילו יהודים בעלי מחויבות אינם נוהגים בו אחרת מאשר בכל יום אחר.